

Пříslovce jako předmět sémantického zkoumání
**(Zamyšlení nad knihou A. B. Peňkovského *Очерки по русской семантике*,
 Изд. “Языки славянской культуры”, Москва 2004)**

Zdeňka Trösterová

Příslovce jsou většinou relativně opomíjeným slovním druhem; z gramatického hlediska jde o neohebný slovní druh, který ovšem tím, že v řadě případů je odvozen od jakostních adjektiv, má možnost stupňování. V gramatikách jim bývá věnována malá pozornost, uvádějí se přípony, jimiž jsou tvořena, dělí se podle toho, od jakého slovního druhu jsou tvořena. Z hlediska sémantiky se většinou pouze uvádí, že charakterizují průběh slovesného děje pokud jde o místo, čas, způsob, vzácněji jiné charakteristiky. Ani ve školní výuce se jim nevěnuje větší pozornost, o to méně se zdají zajímat při výuce cizích jazyků. Většinou se odkazuje na existující gramatiky a pokud jde o sémantiku na výkladové slovníky, které ovšem jejich význam odvozují od adjektiv nabo charakterizují jiným příslovcem, zdánlivě synonymním, a u tohoto jiného příslovce se pak zpětně využívá poukaz na původní slovo, takže vlastně jde o definici v kruhu. Ostatně ani nejsme zvyklí se nad sémantikou příslovců nějak hlouběji zamýšlet, většinou se zdá vše jasné a bez problémů.

Ne tak autorovi knihy, jež se mi nedávno (bohužel s třítýlým zpožděním) dostala do rukou. Jde o publikaci známého ruského lingvisty Alexandra Borisoviče Peňkovského, nazvanou *Очерки по русской семантике*, která ze svého rozsahu 460 str. věnuje značnou část pozornosti právě příslovcům. Současně je třeba říci, že jde o kapitoly nejzajímavější a v mnoha ohledech objevné. Část materiálu byla publikována již dříve, ale většinou časopisecky a pro dnešní badatele již obtížně dostupně, knižní vydání je proto třeba vřele uvítat. Tím spíše, že autorovy výzkumy jsou doplněny novým materiálem, novými nevšedními postřehy, novou interpretací některých jevů. Tato nová část byla většinou vytvořena v posledních letech v rámci grantových projektů a i proto si zaslouží pozornost. Badatel, který se svým věkem řadí ke koryfejům ruské lingvistiky, tak prokazuje mladé badatelské srdce a neutuchající zájem o ruský jazyk ve všech jeho nuancích a neprozkoumaných oblastech.

Uveďme názvy kapitol příslovcům věnovaných: *Очерки по семантике русских наречий: впервые*; *Очерки по семантике русских наречий: второях*; *Очерки по семантике русских наречий: Из наблюдений над становлением лексико-семантических норм в синонимическом ряду наречий “тайного” действия*; *Очерки по семантике русских наречий: бережно, осторожно* и др. (от Пушкина до наших дней); *Глагольное действие sub specie adverbiorum: 1. Охотно, с удовольствием, с радостью*; *Глагольное действие sub specie adverbiorum: 2. Ответные действия и языковые ответы*; *Русские наречия: функции – семантика – позиции – акцентное выделение*; *Сдвиг норм наречного словоупотребления в ближней диахронии как исследовательская база для изучения грамматической и коннотативной семантики русского слова; Себе на уме*. Celkem je této problematice věnována část publikace od str. 155 do str. 307. Ale i v partiích předcházejících těmto stranám je problematika příslovců dotčena. Pokud je mi známo, jde tedy o nejucelenější pojednání o sémantice ruských příslovců, velmi cenné

i metodologicky, jak se pokusíme doložit na příkladu kapitoly o příslovcích *бережно*, *осторожно* a dalších. Protože autor uvádí podtitul *Od Puškina do našich dnů*, začíná svá pozorování citátem z Puškinova *Евгена Онѳгина*. Relativně delší citát ze IV. kapitoly, popisující ruskou zimu, pro naše účely zkrátíme jen na kontext užití příslovce *бережно*: *На красных лапках гусь тяжелый / Задумав плыть по лону вод / Ступает бережно на лед / Скользит и падает...*

Nám jako neruským mluvčím by asi na Puškinově textu nepřišlo nic divného. Možná však, že ani většina Rusů by se nad ním nezamyslela. Jednak zde hraje roli autorita Puškina, který je pro většinu Rusů od dětských let vzorem užití mateřštiny a etalonem, na který se podvědomě orientují, jednak by je asi ani nenapadlo zkoumat, zda je příslovce v textu užito v souladu s dnešními sémantickými normami. Autor knihy si však všiml, že příslovce je užito nějak jinak, než jsme dnes zvyklí, že tento způsob užití neodpovídá normě, která se, jak uvádí, však v dané podobě ustálila až koncem XIX. století. V čem tedy je ona nezvyklost, ono porušení dnes platné normy?

Autor se nejdříve obrací k publikaci *Словарь языка Пушкина в 4 томах*, Moskva 1956-61. Tento slovník zachytil pět užití daného příslovce, ale jeho sémantiku neinterpretuje, z čehož vyplývá, že ji pokládá za identickou s dnešní normou. Výkladové slovníky ruštiny vycházejí u určování sémantiky příslovců na -o ze sémantiky odpovídajících adjektiv, čemuž v daném případě odpovídá význam *осторожно, заботливо, внимательно*. Ani druhé ani třetí z uvedených slov by se však v puškinském textu užít nedalo. Záměna by tedy byla možná jen prvním z uvedených příslovců (ve smyslu sémantického významu, který je však u *осторожно* širší, proto by mohl zaměnit zkoumané *бережно*, opačně by však záměna provadět nešla, protože v dnešním jazyce nejde o synonyma stejného významového rozsahu).

Jak tedy autor charakterizuje význam daného příslovce? Začíná příklady: Мы принялись ощупывать грузди руками и бережно вынимать их из-под пелены прошлогодних листьев. (С. Т. Аксаков, Детские годы Багрова внука – v této souvislosti chci upozornit na ještě jednu okolnost, totiž že autor příklady, které uvádí, zásadně čerpá z excerpte krásné literatury, nevymýšlí si je, má je doložené od ruských mistrů slova. I toho si na publikaci velice cením, i když dnes jde možná o postup trochu "staromódní", o to cennější. A cenný i pro neruského mluvčího, protože pozorné čtení příkladů nás na mnohé upozorní). V komentáři k příkladům, kterých autor vždy uvádí více, pak uvádí, že příslovce *бережно* se vyskytuje u sloves, která předpokládají existenci subjektu a objektu v akuzativu, nemůže se však pojit s jakýmkoli objektem, ale pouze s objektem, který je fyzický a podroben fyzickému ději a navíc jde o takový objekt, který by mohl být daným dějem poškozen. Proto není možné *бережно сочинять стихи, *бережно варить обед, *бережно слушать музыку atd., ale je možné бережно мыть окна. Samozřejmě se dané příslovce nemůže pojit se slovesy, jejichž sémantika je zaměřena na zničení objektu, nelze tedy *бережно убить волка, *бережно взорвать дом. Kupodivu se však zkoumané příslovce nedá užít ani ve spojení se slovesy "благоотворного действия": *бережно ласкать дочь, *бережно украшать город. Jaký je tedy význam daného příslovce? *Делать так, aby не...*, aby daný objekt nedošel újmy. Jde tedy vždy o děj vykonávaný vědomě s nějakým cílem: бережно нести вазу, бережно нести яйца, бережно нести на руках ребенка. Protože dané příslovce nutně předpokládá existenci subjektu a objektu, jde o příslovce subjektivně-objektového typu. Ale současně pro jeho užití musí být splněny ještě další podmínky. Objekt opatrného zacházení, který je jakoby expektován daným příslovcem, musí být zároveň objektem děje, který může přinést újmu, pokud tomu tak

není, musí autor volit jinou větnou konstrukci, srov.: Он поцеловал меня, перекрестил и бережно, чтобы не разбудить мать, посадил в карету. “Здесь объект действия, способного причинить вред – рассказчик, тогда как объект бережного отношения – мать (рассказчика). Это имя подчеркнуто вынесено в придаточное предложение, раскрывающее значение *бережно*.” (s. 212). Někdy však stejně vznikne vyjádření nejednoznačné, dvoj- nebo i víceznačné, jak autor uvádí na příkladu: *Бережно* раздвинув колючие ветви барбариса, мы разглядывали, как лежат в гнезде маленькие, миленькие яички. Podle autora není v daném případě zcela jasné, ke komu se příslovce vztahuje: k dětem, které byly opatrné, aby se o keř nepopíchaly? K větším? K hnízdu? K vajíčkům?

Ale první předpoklad se jen obtížně shoduje s dalším pozorováním autora, totiž že *бережно* většinou nevystupuje v tom případě, kdy jde o sám subjekt. Je možné *бережно*, осторожно okунуть ребенка в воду, ale jen осторожно окунуться. “Эта же закономерность действует и в тех случаях, когда речь идет о предметах, являющихся неотторжимой принадлежностью субъекта действия” (s. 215): бережно, осторожно погладить по щеке ребенка, осторожно погладить по щеке себя. Pokud bychom užili příslovce *бережно* ve vztahu k sobě, dosáhli bychom expresivního efektu určité ironie.

Všechna tato omezení mají zřejmě podíl na tom, že slovo *бережно* má v současné ruštině poměrně nízkou frekvenci, jak autor dokládá údaji z frekvenčních slovníků. I Rusové je však někdy užijí v nesouladu se současnou normou, jak ukazují i doklady z krásné literatury.

Domníváme se, že uvedený příklad minuciózního rozboru sémantiky jednoho adverbia je natolik přesvědčivý, že již není třeba uvádět další. Přechtení celé knihy lze však všem zájemcům vřele doporučit, protože je novátorská metodologicky i materiálově, a to nejen pro rodilé mluvčí. Každý zájemce o ruský jazyk v ní najde řadu podnětů k zamyšlení i svědectví o tom, že ruština i v oblasti mikrodiachronie posunů sémantických významů je vděčným předmětem zkoumání.